

KAPITEL 11 / CHAPTER 11 ¹¹
**IMPLEMENTATION OF THE NEED FOR PROFESSIONAL
DEVELOPMENT OF TEACHERS OF SOCIAL SCIENCES IN CRISIS
CONDITIONS**

DOI: 10.30890/2709-2313.2023-22-02-008

Вступ

Повномасштабне вторгнення росії в Україну спровокувало кризу в усіх сферах життя нашої країни. Освітня галузь, працюючи в умовах надзвичайної кризової ситуації, несе певні освітні втрати. Зокрема, частина освітніх закладів (3267 - на 01.09.2023р.) пошкоджені через бомбардування, з них 261-зруйнований; 700 українських шкіл знаходяться на тимчасово окупованій території і 70 тисяч дітей навчається за українською програмою на тимчасово окупованих територіях; 1,5 млн. дітей навчаються онлайн; значна частина дітей і вчителів переміщені в інші регіони або за кордон, що може викликати у них психологічні проблеми пов'язані зі стресовою ситуацією; освітній процес може порушуватися через труднощі з енергопостачанням, доступом до інтернет мережі, відсутність бомбосховищ.

В таких умовах змінюється пріоритетність актуальних для вчителів потреб, на перший план виходять базові потреби, потреба в безпеці. Оскільки місто Київ перебуває у відносній безпеці, вчителі можуть приділяти увагу професійному вдосконаленню, розвивати компетентності необхідні як для роботи в умовах війни, так і для роботи в умовах реформування освіти. Адже триває освітня реформа і середня ланка школи поступово переходить на навчання за концепцією Нової української школи. І вчителі історії, українознавства, громадянської освіти, правознавства відчують потребу в засвоєнні нових професійних навичок, які допоможуть їм в роботі за новими підходами. Наприклад, оволодіння методами інтерактивного навчання, орієнтація на формування компетентностей учнів.

Відповідаючи на виклики війни вчителі стикаються з необхідністю засвоювати нові знання, навички, які стають актуальними в кризовий період. Зокрема, зростає актуальність психологічної складової професійної компетентності вчителів. Серед специфічних умінь, необхідних вчителю суспільствознавчих дисциплін психологічна компетентність передбачає: вміння аналізувати та узагальнювати історичні факти; застосування прийомів критичного мислення при сприйманні інформації; вміння протистояти

¹¹Authors: Oleksenko Svitlana, Khomenko Olena

маніпуляціям, як інформаційним, так і комунікативним; вміння проявляти гнучкість мислення, долати стереотипи мислення, упередженість; вміння аналізувати та осмислювати ситуацію в умовах цивілізаційних змін, використовувати методи та прийоми критичного мислення з рефлексивною метою; уміння формувати здатність та навички самостійного мислення у учнів; здатність спиратись на національні, культурно-ціннісні орієнтири [5, с.70-71].

11.1. Сучасні напрями професійного розвитку вчителів.

Нагальні професійні потреби вчителів, продиктовані новими умовами педагогічної діяльності, сучасними вимогами до кваліфікації вчителя відображені в нормативних документах, інструктивно-методичних рекомендаціях.

Відповідно до положення про підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників[1], педагоги зобов'язані розвивати професійні компетентності у повному обсязі.

В Професійному стандарті вчителя Нової української школи [8] розглядають наступні професійні компетентності: мовно-комунікативна, предметно-методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, педагогічне партнерство, інклюзивна, здоров'язбережувальна, проєктувальна, прогностична, організаційна, оцінювально-аналітична, інноваційна, рефлексивна та здатність до навчання впродовж життя.

Особливого значення набуває питання професійного розвитку вчителів суспільствознавчих наук, зокрема вчителів історії. У документі «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році» наголошується про «важливість предметів, інтегрованих курсів громадянської та історичної освіти в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, що посилюється потребою зміцнення національної ідентичності, плекання патріотизму, формування ключових громадянських компетентностей і навичок» [9].

Отже, в умовах кризи, в воєнний період потреба в професійному розвитку вчителів суспільствознавчих наук зростає. Для якісного забезпечення вчителів суспільствознавчих наук послугами з підвищення кваліфікації Інститутом післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка здійснюються різноманітні навчальні заходи; викладання очних навчальних

модулів; змішане навчання, навчання на дистанційній платформі. В рамках цієї роботи важливо розуміти як вчителі реалізують свої освітні потреби.

В основі ефективної організації процесу підвищення професійної компетентності вчителів суспільствознавчих наук лежить розуміння освітніх потреб, що формують основні мотиви діяльності.(рис.1)

Рисунок 1 - Процес зростання професійної компетентності.

Для розуміння та визначення освітніх потреб вчителя, розглянемо модель зростання професійних компетентностей з опису понятійного апарату.

На сайті Державної служби якості освіти зазначено, що професійна компетентність вчителя — це результат творчої професійної діяльності та інтегрований показник особистісно-діяльнісної сутності педагога. Поняття професійної компетентності виражає єдність теоретичної та практичної готовності вчителя здійснювати педагогічну діяльність і характеризує його професіоналізм[14].

Згідно моделі мотивації через потреби (рис. 2), професійна діяльність вчителя суспільствознавчих наук формується завдяки стимулам й мотивам.

В якості стимулів ми розглядаємо процеси, що потребують негайного переосмислення історичного контенту, процеси пов'язані зі збройною агресією Російської Федерації проти України.

Крушельницька Я.В. зазначає, що змістовні теорії мотивації базуються на врахуванні різноманітних потреб і пов'язаних з ними факторів, які визначають поведінку працівників. Потреба — це внутрішній стан фізіологічного або психологічного відчуття людиною браку чогось важливого для її життєдіяльності. Потреби утворюють ієрархічну структуру, котра як домінанта визначає поведінку людини[12].

Спираючись на “Піраміду потреб” А. Маслоу, в якій виділяються п'ять класифікацій потреб: фізіологічні; безпеки й захисту; соціальні; поваги; самовираження, можна передбачити, що в воєнний період домінування тих чи інших потреб вчителів може змінюватися під впливом різних факторів і

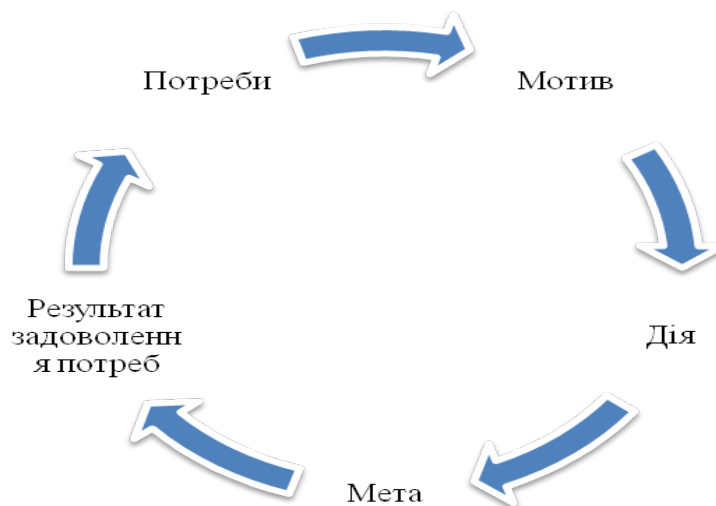

Рисунок 2 - Загальна модель мотивації через потреби.

відповідно, буде змінюватися їх поведінка. За теорією А. Маслоу, чим більшу кількість потреб людина може реалізувати, тим вищі за ієрархією потреби будуть реалізовані в процесі діяльності: якщо людина потребує самореалізації, то вона на вищому щаблі розвитку.

Таким чином, реалізація потреби в самоактуалізації відбувається за умов саморозвитку. У даному випадку ми розглядаємо саморозвиток у професійній діяльності зокрема у діяльності вчителів суспільствознавчих наук.

В цілому питанням саморозвитку особистості займалися такі видатні психологи як А. Адлер, К. Гольдштейн, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм.

Саморозвиток особистості розглядають з різних позицій: Г.С. Костюк, Л.С. Рубінштейн вивчали саморозвиток як процес внутрішньої активності, саморуху особистості; С.Д. Максименко, Е.О. Помиткін - саморозвиток з позиції задоволення потреби; К. Роджерс розглядав саморозвиток як процес особистісного зростання; А. Маслоу через призму самоактуалізації; Е. Еріксон, В.Г. Панок, Т.М. Титаренко в контексті вивчення проблем життєвого шляху особистості.

В. Чертов зазначив, що саморозвиток являє собою певний діяльнісний контекст самореалізації особистості, саморозвиток здійснюється в контексті самотрансценденції особистості і являє собою сукупність базових і потенційних якостей, що забезпечують можливість її поступального розвитку, і тісно пов'язаний з такими рисами особистості, як рефлексивність, відкритість, самодетермінованість, переконаність в само ефективності [13].

За визначенням Кузікової С.Б. особистісний саморозвиток - це свідомо, цілеспрямована і самокерована активність особистості, мета якої полягає в

самоzmіні в позитивному напрямі, що і забезпечує особистісне зростання, самовдосконалення [3, с. 251]. Також, дослідниця зазначає, що саморозвиток особистості відбувається переважно в контексті професійної діяльності, наповнюється її змістом, а професійна спрямованість є фактором особистісного зростання [3, с. 251].

Ми розглянемо саморозвиток вчителя в контексті реалізації потреб в педагогічній діяльності. Згідно з теорією А. Маслоу потреби у самовираженні, визначенні та самоствердженні, належності та причетності є ключовими в процесі розвитку та саморозвитку педагога. Де, потреби належності і причетності включають прагнення людини до участі у спільних з іншими діях, входження в певні об'єднання людей, потреби визнання і самоствердження відображають бажання людей бути впевненими в собі, компетентними, мати високу конкурентоспроможність, визнання і повагу оточення, потреби самовираження пов'язані з прагненням людини до якнайповнішого використання своїх знань, умінь, здібностей, навичок, особистого потенціалу[2].

Аналізуючи дослідження Мартинець Л. А. можна прослідкувати відповідність потреб вчителів їх мотивам діяльності:

- самовираження - зростання професійної майстерності, загальнокультурний розвиток, робота, що дозволяє проявити свої можливості та реалізувати свої ідеї, лідерство, можливість вести за собою інших;

- визнання та самоствердження - відчуття успіху, досягнення, визнання, схвалення, можливість діяти самостійно, довіра, наявність перспектив просування;

- належність та причетність - можливості повноцінного спілкування, налагоджені стосунки з колегами, інформованість, участь у виробленні рішень [4].

Отже, для забезпечення освітньої пропозиції, яка буде актуальною для вчителів суспільствознавчих дисциплін, яка буде відповідати їх потребам в цей кризовий період, важливо визначити як вчителі, які підвищують кваліфікацію в Інституті післядипломної освіти, оцінюють свій професійний розвиток, наскільки їх потреба в розвитку задовольняється в умовах кризової ситуації, потрібно враховувати стимули та мотиви які впливають на їх професійний розвиток.

Тому **мета статті**: дослідити реалізацію потреб педагогів в професійному розвитку в умовах кризи, визначити стимулюючі та перешкоджаючі фактори.

11.2. Дослідження реалізації потреб в професійному розвитку і саморозвитку вчителів суспільствознавчих дисциплін.

Дослідження проводилося в травні-червні 2023 року. В опитуванні брали участь вчителі історії, українознавства та громадянської освіти м. Києва, які підвищували свою кваліфікацію в Інституті післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Вибірка склала 40 осіб.

Було використано опитувальник “Самооцінка реалізації потреб педагогів в розвитку та саморозвитку”[10,с. 47-49]. Він складається з двох анкет: 1- для виявлення здатності вчителя до саморозвитку; 2 - для виявлення факторів, які стимулюють і перешкоджають навчанню, розвитку і саморозвитку.

На підставі попереднього аналізу наукової літератури ми об'єднали за змістом запитання анкети 1 опитувальника “Самооцінка реалізації потреб педагогів в розвитку та саморозвитку”[10,с. 47-49], де потреби в самовираженні - 1, 3, 6, 7, 8, 15 (номери питань); визнанні та самоствердженні - 2, 9, 12, 13 (номери питань); належності та причетності - 4, 5, 10, 11, 14 (номери питань).

Аналізуючи дані (рис. 3) було виявлено - більшість вчителів суспільствознавчих дисциплін, 55%, мають потребу у належності та причетності.

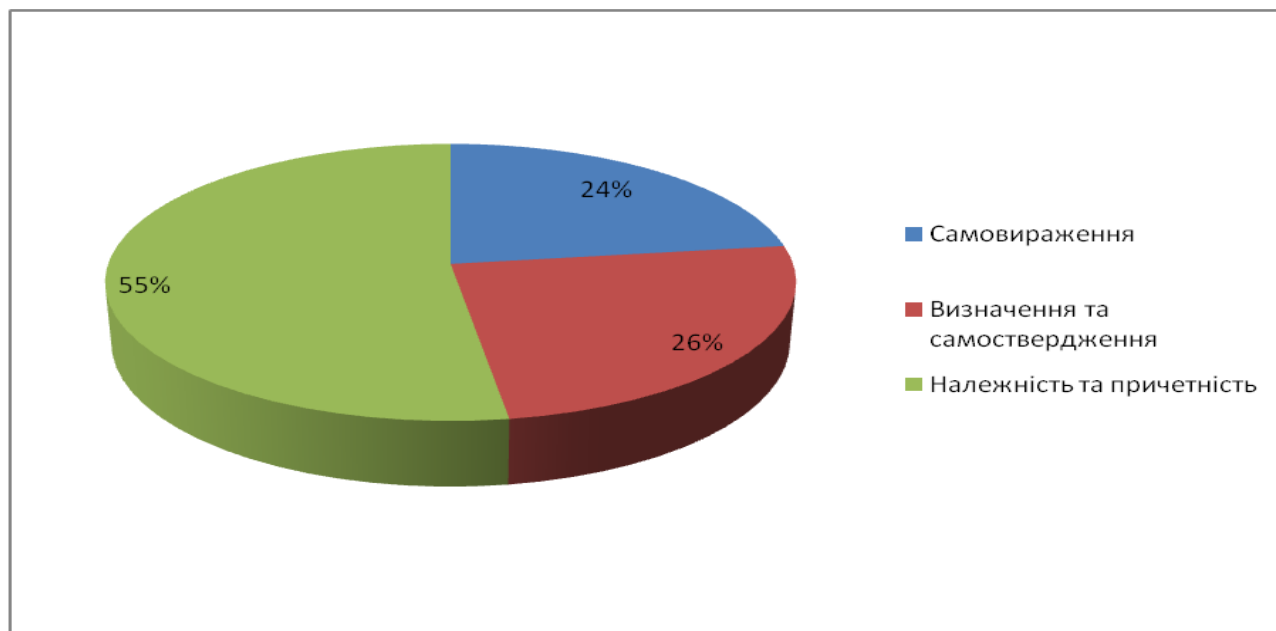

Рисунок 3 - Відповідність потреб вчителів суспільствознавчих дисциплін їх мотивам діяльності (у %).

Задоволення цієї потреби саме у кризовий період забезпечує вчителям можливості професійного спілкування, обмін досвідом, отримання або підтвердження нової інформації, участь у виробленні спільних рішень. Бажання

задоволення потреб у визнанні та самоствердженні й самовираженні - 50% спричинено надмірним тиском суспільства на вчителів суспільствознавчих дисциплін при трактуванні сучасної історії під час збройної агресії Російської Федерації проти України.

11.2.1. Визначення рівня здатності вчителів до саморозвитку.

За результатами відповідей респондентів на питання першої анкети (рис.4) було виявлено, що більшість вчителів (80%) мають високий рівень здатності до саморозвитку і активно реалізують свої потреби в саморозвитку. 20% мають середній рівень, що вказує на відсутність чіткої системи саморозвитку. Низький рівень, що свідчить про призупинення саморозвитку - не виявлено.

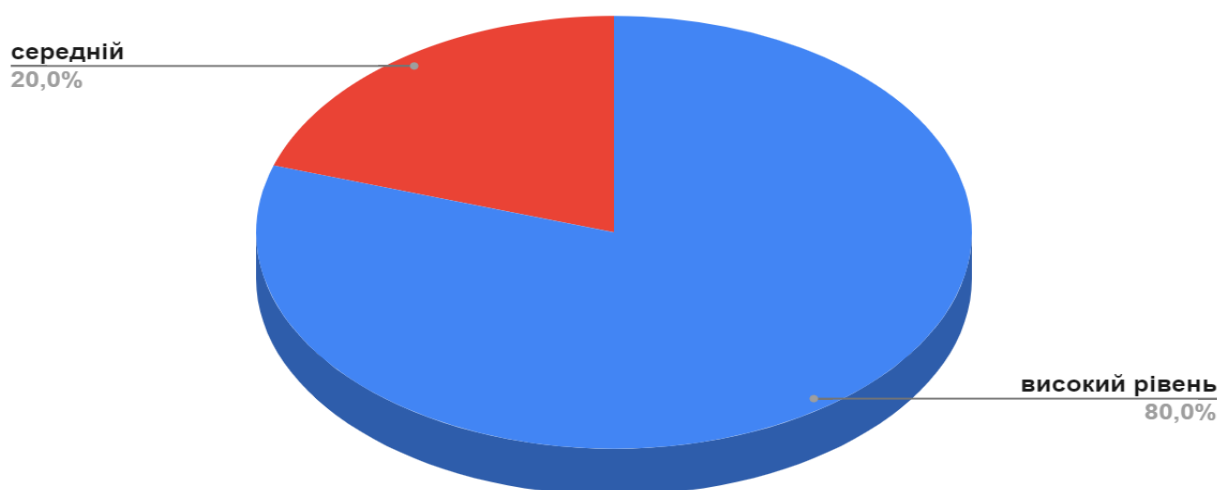

Рисунок 4 - Рівень здатності вчителів суспільствознавчих дисциплін до саморозвитку (у %).

Ці результати можна порівняти з нашим попереднім дослідженням, яке проводилось на початку 2020 року [7, с.144]. В ньому 87% вчителів мали високий рівень, 14% - середній і 1% низький рівень здатності до саморозвитку. В цих дослідженнях є різниця у вибірці (2020р. - педагоги всіх фахів, більша кількість респондентів; 2023р. - вчителі суспільствознавчих дисциплін) і в умовах діяльності та підвищення кваліфікації (2020р. - навчання та підвищення кваліфікації проводилося в очному форматі, 2023р. - змішана, очна, дистанційна форми навчання, наявність стресових факторів пов'язаних з війною). Порівняння цих даних показує, що здатність до саморозвитку вчителів майже не змінилась.

Високий рівень здатності педагогів до саморозвитку вказує на необхідність

підбору методів навчання, які будуть спиратися на досвід вчителів, стимулювати їх розвиток, підтримувати мотивацію до професійного зростання [6,с.21-22; 7,с.141-142,146-147; 11, с.93-94].

Питання першої анкети спрямовані на самоаналіз поведінки, ставлень вчителя і пов'язані з навичками, які допомагають саморозвитку. Кожне питання оцінювалося за п'ятибальною шкалою. Результати систематизовані в гістограмі (рис.5).

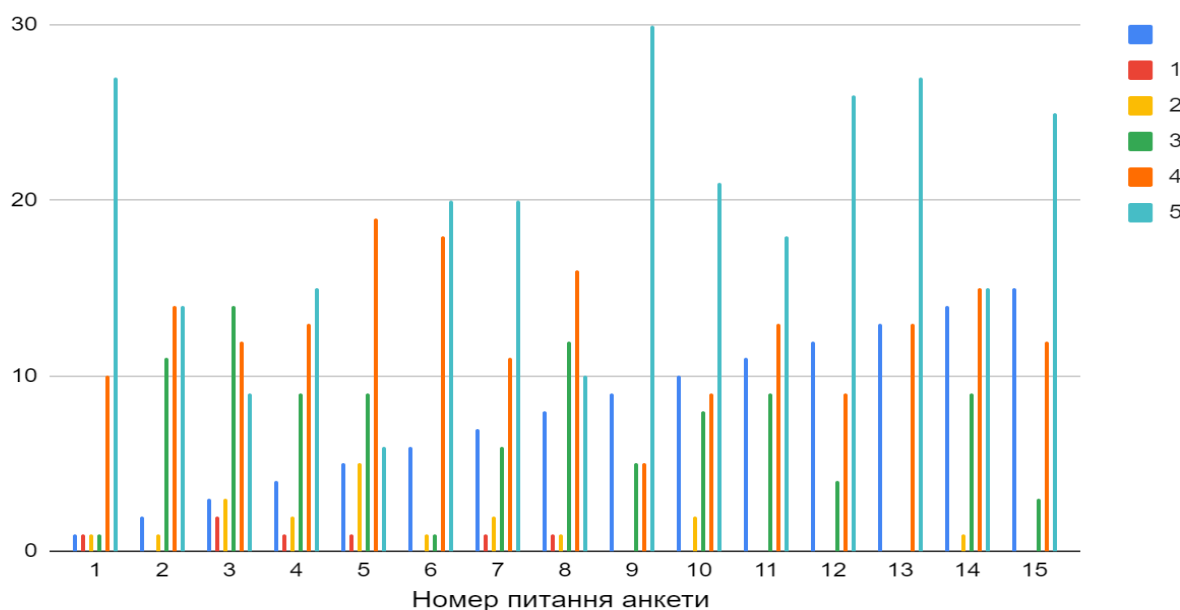

Рисунок 5 - Результати виявлення здатності вчителів до саморозвитку.

Аналіз відповідей показав, що найбільша кількість респондентів визнала правдивими для себе на рівні 5 балів такі твердження: “Я вірю в свої можливості” - 75%; “Я прагну вивчити себе” - 68,7%; “Я отримую задоволення від засвоєння нового” - 68,7%; “Я керую своїм професійним розвитком і отримую позитивні результати” - 65,6%; “Я позитивно ставлюся до просування в професійній кар’єрі” - 62,5%; “Я прагну бути якомога більше відкритою людиною” -50,04%; “Я аналізую свої почуття і досвід” - 50%; “Я багато читаю” - 50%.

Твердження “Виникаючі перешкоди стимулюють мою активність” оцінили в 5 балів - 23,7%, а більша частина (36,2%) оцінили його на 3 бали. Твердження пов'язані з психологічними навичками рефлексії, отримали дещо менше відповідей на рівні 5 балів: “Я шукаю зворотній зв'язок, оскільки це допомагає мені пізнати і оцінити себе” - 37%; “Я рефлексую свою діяльність, виділяючи для цього спеціальний час” - 13%. Це може вказувати на недостатність розвитку рефлексивної компетентності у частини опитаних і на необхідність розвивати ці навички в процесі підвищення кваліфікації.

11.2.2. Стимулюючі та перешкоджаючі фактори професійного розвитку вчителів.

Для виявлення факторів, які стимулюють і перешкоджають розвитку і саморозвитку було проаналізовано відповіді вчителів на питання анкети 2.

В якості стимулюючих факторів в анкеті пропонувалися такі варіанти: шкільна методична робота; навчання на курсах підвищення кваліфікації; приклад і вплив колег; приклад і вплив керівництва; умови праці в школі; увага до даної проблеми керівників; довіра; новизна діяльності, умови роботи і можливість експериментування; заняття самоосвітою; інтерес до роботи; зростаюча відповідальність; можливість отримання визнання в колективі.

Серед можливих факторів, які перешкоджають вчителям у навчанні та професійному вдосконаленні пропонувалися такі: власна інерція; розчарування в результаті невдач, які мали місце раніше; відсутність підтримки і допомоги від керівників; ворожість оточуючих (заздрощі, ревнощі), які погано сприймають Ваші зміни і прагнення до кращого; неадекватний зворотній зв'язок з членами колективу і керівниками, відсутність об'єктивної інформації про себе; стан здоров'я; нестача часу; обмежені ресурси, складні життєві обставини.

Результати анкетування показали, що вчителі вважають більшість з пропонованих стимулів такими, що в тій чи іншій мірі впливають на їх професійний розвиток. Але найбільші показники було отримано щодо таких факторів: інтерес до роботи - 70%; довіра - 67,5%; заняття самоосвітою - 62,5%; новизна діяльності, умови роботи і можливість експериментування - 55%; навчання на курсах підвищення кваліфікації - 52,5%; приклад і вплив колег та приклад і вплив керівництва - по 47,5%. Трохи нижчі показники, але теж значимі, отримали такі фактори як, можливість отримання визнання в колективі та умови праці в школі (рис 6.).

Тобто, найбільшими стимулами є фактори, які можна віднести до зовнішньої позитивної мотивації і до внутрішньої мотивації.

Аналіз факторів, які перешкоджають розвитку (рис. 7) показує зворотнє зростання (велика кількість виборів на рівні 1 балу) щодо таких факторів як, “неадекватний зворотній зв'язок з членами колективу і керівниками, відсутність об'єктивної інформації про себе” та “ворожість оточуючих (заздрощі, ревнощі), які погано сприймають Ваші зміни і прагнення до кращого”. Тобто, ці фактори, які можна віднести до зовнішньої негативної мотивації, впливають найменше.

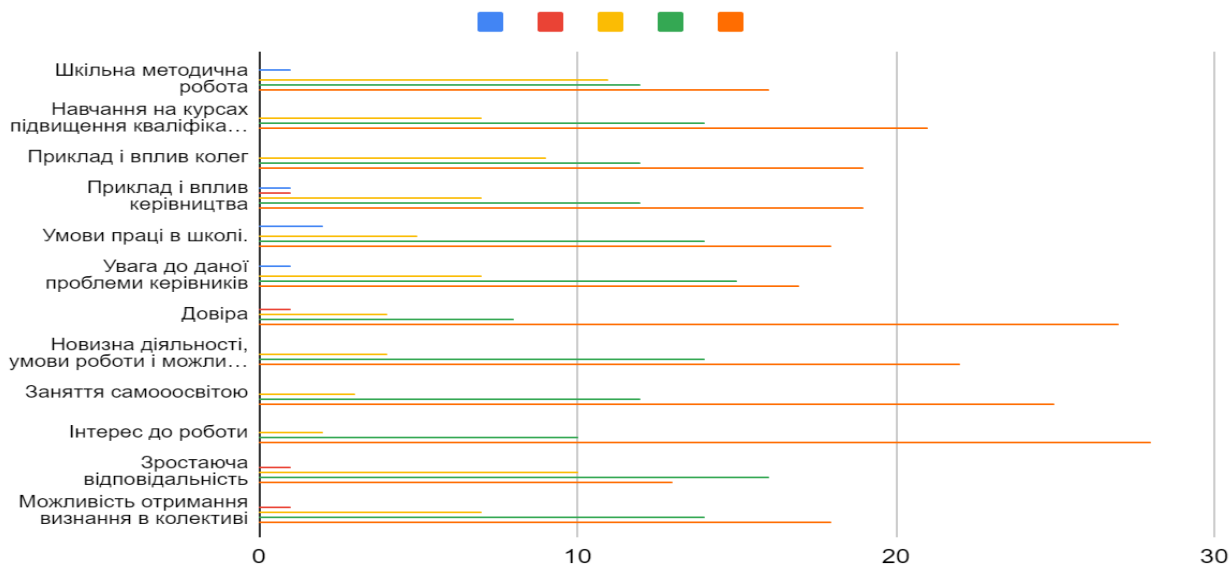

Рисунок 6 - Фактори, які стимулюють потребу вчителів суспільствознавчих дисциплін в професійному розвитку.

Серед бар'єрів професійного розвитку, які впливають найбільше, вчителі виділяють на рівні 5 балів такі фактори: нестача часу - 27,5%; обмежені ресурси, складні життєві обставини - 20%; стан здоров'я - 15%. Ці ж фактори отримали ще вищі показники на рівні 3-х балів (25%, 30% і 35%).

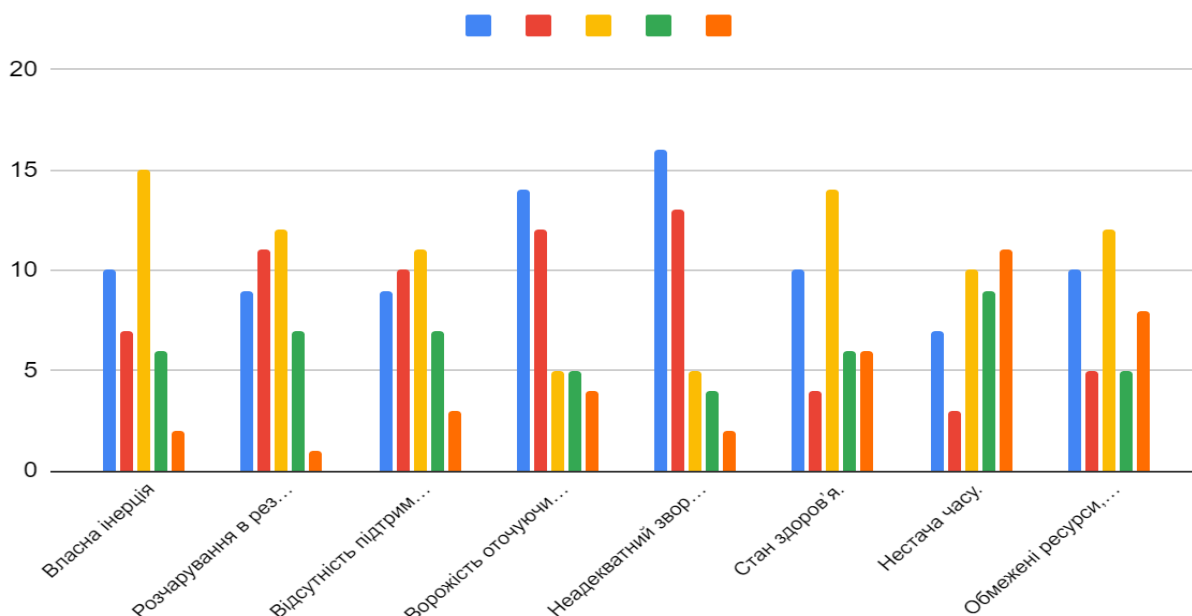

Рисунок 7 - Фактори, які перешкоджають професійному розвитку вчителів суспільствознавчих дисциплін.

З огляду на отримані дані можна сказати, що умови кризової ситуації

опосередковано впливають і на професійний розвиток вчителів. Адже, фактори які отримали найбільшу кількість виборів на рівні 3-5 балів, можуть бути наслідком психологічного стресу.

11.2.3. Загальний рівень професійного розвитку та саморозвитку вчителів.

На основі отриманих результатів за двома анкетами було обчислено коефіцієнт розвитку та саморозвитку вчителів суспільствознавчих дисциплін, які брали участь в анкетуванні. Було застосовано формулу: $K_p = K_{\text{факт.}} : K_{\text{макс.}}$, де $K_{\text{факт.}}$ - сума балів за двома анкетами, $K_{\text{макс.}}$ - максимально можлива кількість балів в анкетах. Ці дані було узагальнено в секторній діаграмі (рис.8).

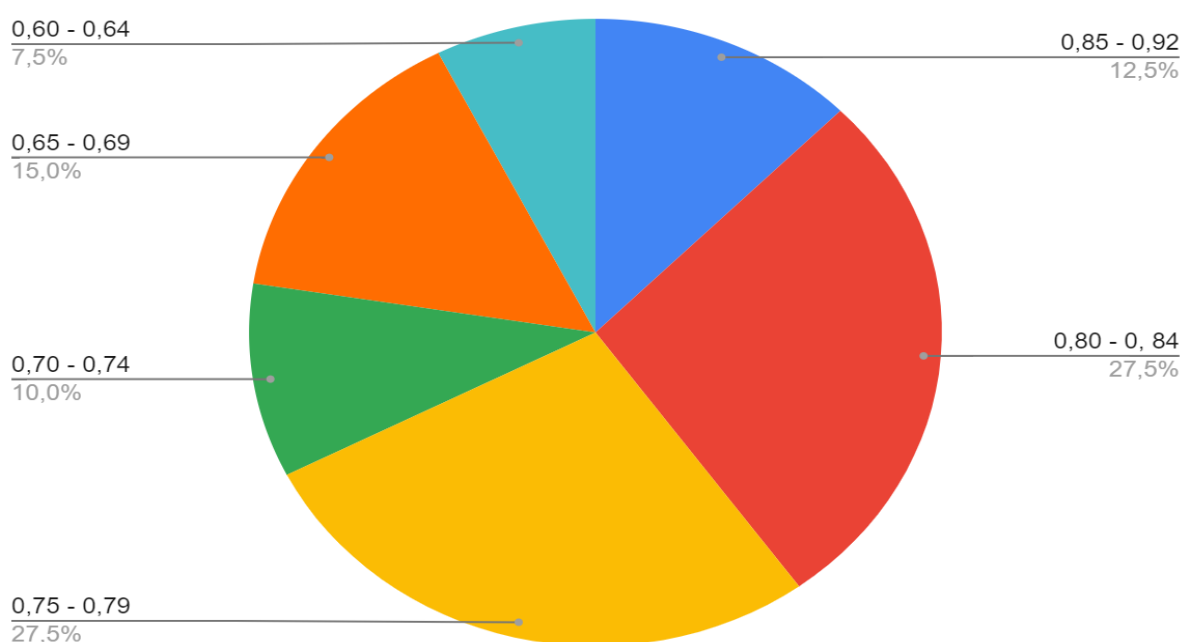

Рисунок 8 - Узагальнені результати визначення коефіцієнтів розвитку та саморозвитку вчителів.

Відповідно до отриманих результатів найвищий коефіцієнт професійного розвитку з показником від 0,85 до 0,92 має 12,5% респондентів. 27% мають коефіцієнт - від 0,80 до 0,84, а 27,5% - від 0,75 до 0,79.

Висновки

- Під час кризової ситуації пов'язаної з війною вчителі суспільствознавчих дисциплін стикаються з необхідністю засвоювати нові знання, навички, які стають актуальними, змінюється пріоритетність потреб, потреба в професійному розвитку стимулюється новими викликами.

- Результати опитування вчителів суспільствознавчих дисциплін показали, що більшість респондентів (55%) мають потребу у належності та причетності, 26% - потребу у визнанні та самоствердженні, 24% - у самовираженні. Така пріоритетність може пояснюватися впливом нестабільної ситуації.

- 80% вчителів, які брали участь в опитуванні, мають високий рівень, а 20% - середній рівень здатності до саморозвитку. При цьому більшість вчителів (67,5%) мають загальний коефіцієнт професійного розвитку від 0,75 до 0,92 (від 1), що необхідно враховувати добираючи методи та форми роботи з підвищення кваліфікації вчителів.

- Найбільшими стимулами свого професійного розвитку вчителі вважають: інтерес до роботи (70%); довіру (67,5%); заняття самоосвітою (62,5%); новизну діяльності, умови роботи і можливість експериментування (55%); навчання на курсах підвищення кваліфікації (52,5%); приклад і вплив колег та керівництва по 47,5%. А, отже, для підтримки професійного розвитку вчителів потрібно орієнтуватися на внутрішню та зовнішню позитивну мотивацію.

- Серед перешкод професійному розвитку вчителі виділяють такі: нестача часу, обмежені ресурси та складні життєві обставини, стан здоров'я, що частково може теж бути пов'язане з впливом стресової ситуації.

- Система післядипломної освіти, зокрема Інститут післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка у форматі очних навчальних заходів вирішує проблему у задоволенні потреби належності та причетності серед вчителів суспільствознавчих дисциплін (55%) та за змішаною й дистанційною формою навчання задовольняються потреби у визнанні та самоствердженні й самовираженні (50%) за рахунок розвитку й саморозвитку вчителів.